

УДК 930.25

І. Б. Матяш

доктор історичних наук,
Міністерство юстиції України,
помічник міністра

УКРАЇНСЬКІ АРХІВНІ ЗІБРАННЯ В КАНАДІ: АРХЕОГРАФІЧНИЙ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ

Стаття інформує про нове видання «Архівна україніка Канади», яке свідчить про багатющі й до останнього часу маловідомі українським науковцям архівні фонди україністики в Канаді.

Ключові слова: архівні зібрання, архівні фонди, збереження документальної спадщини, архівна україніка в Канаді.

Article provides information on the new edition of “Archival Ucrainica Canada,” which shows rich and until recently little-known Ukrainian scientists archival funds of Ukrainian in Canada.

Keywords: archival collection, archival funds, preservation of documentary heritage, archival Ucrainica in Canada.

Українські архівні зібрання в Канаді (й ширше – у Північній Америці) – явище яскраве і специфічне. Йдеться не лише про їхній зміст, особливості утворення та шляхи міграції, а й про організацію зберігання та доступу (передусім інтелектуального). Належну збереженість документів, пов'язаних із історією України, українського народу та українців у Канаді забезпечили канадський уряд (на загальнонаціональному рівні, в державних архівних установах) та українська громада Канади (на суспільному рівні, в архівах колективної та приватної форми власності). Федеральна політика багатокультурності у двомовному середовищі, офіційно визнана Урядом Канади в жовтні 1971 р. провідною в гуманітарній сфері, сприяла повноцінному розвитку всіх національних спільнот, які тоді населяли Канаду. Визначальну роль вона відіграла і в забезпеченні збереженості документів, утворених представниками (особами/установами) різних етнокультурних громад. Уже 1972 р. при Рукописному відділі Національного архіву Канади (тепер Бібліотека і архів Канади) Національного етнічного архіву, реформованого 1989 р. в Багатокультурну архівну програму (Multicultural Archives Program). Організація державного зберігання таких архівів гарантувала збереження документальної спадщини задля об'єктивного дослідження історії українських, польських, німецьких, угорських, інших груп у Канаді та їхнього внеску в розбудову канадського суспільства. Водночас копітку працю зі збирання і зберігання документів українського походження проводили українські громади, формуючи архівні фонди й створюючи спеціальні установи пам'яті: архів Осередку української культури і освіти (1944) та Архів Української вільної академії наук і Військово-історичний музей-архів (1969) у Вінніпезі; Українсько-канадський архів-музей Альберти в Едмонтоні (1972); Українсько-канадський дослідно-документаційний центр у Торонто (1982) та ін.

Історично обумовлений інтерес мали такі зібрання для дослідників у тодішній Українській РСР, однак до часу відновлення незалежності України їх зміст залишався *terra incognita* для переважної більшості науковців. Тут «спрацьовували» політичні чинники, фінансові труднощі, мовні бар'єри тощо. Відтак в умовах фрагментарності джерельної бази щодо будь-якої історичної канадсько-української проблеми (канадським науковцям бракувало знань щодо архівних джерел в Україні, українським – у Канаді) виникало питання про достовірність висновків. Ключем до його вирішення могло бути лише розширення як фізичного доступу до інформації першого рівня, так і інтелектуального доступу до інформації другого рівня шляхом створення спеціальних довідників.

Така можливість з'явилася на початку 1990-х рр., коли в нових умовах в українському академічному та архівному середовищі постало питання про створення інформаційної системи, яка б акумулювала відомості про документи з історії України та українців, що зберігалися не лише в географічних межах нашої держави. Потреба духовного відродження українства, яке тривалий час перебувало в шорах ідеологічних обмежень, вимагала заповнення інформаційних лакун. Українські архівні зібрання, що зберігаються в зарубіжних архівних установах, отримали назву «зарубіжна архівна україніка», а їх реєстрація, дослідження складу і змісту набуло пріоритетності. Питання про загальну концепцію зарубіжної архівної україніки активно обговорювалося під час Першого конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, вересень 1990) за участі широкого кола зарубіжних науковців. Одним із результатів дискусії стало започаткування Археографічною комісією АН УРСР (тепер – Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України) серії «Зарубіжна архівна україніка», в межах якої побачив світ упорядкований тодішнім директором Канадського інституту українських студій (КІУС) проф. Богданом Кравченком стислий довідник «Архівні матеріали з історії України в Канаді»¹, що містив основну інформацію про склад фондів/колекцій, які увійшли до видання, відомості про життя та діяльність або історію фондоутворювачів, бібліографічні відомості про довідкову літературу щодо окремих фондів, зібрань та колекцій.

Основні засади виявлення, реєстрації та алгоритм запровадження до наукового обігу архівної інформації, обмеженої змістом поняття «архівна україніка», було визначено Державною програмою «Книжкова та рукописна спадщина України: створення бібліографічного реєстру і системи збереження та загальнодоступності» (1992), зокрема її підпрограмою «Архівна та рукописна Україніка: Національна зведена система документальної інформації» (1991 – 1996). Серед авторів терміна «книжкова та рукописна зарубіжна україніка» були знані вчені – члени-кореспонденти НАН України Г. В. Боряк та Л. А. Дубровіна, д.істор.н., проф. В. І. Ульяновський². Упродовж 1993 – 2007 рр. було здійснено певні заходи щодо реалізації програми. Уже 1993 р. до співрозробників проекту (Інститут української археографії АН України, Інститут рукописів ЦНБ та Головархів при Кабінеті Міністрів України) приєдналися Міністерство культури України та Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, а 1994 р. було підписано угоду про спільне виконання Українським науковим інститутом Гарвардського університету (США), Академією наук України, Головархівом України та Міністерством культури України спеціального міжнародного проекту «Українська археобібліобаза».

1994 р. до розроблення програми долучився щойно створений Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД). За участю співробітників інституту було підготовлено та видано складову проекту «Українська археобібліобаза» – довідник «Архівні установи України» (К., 2000 – перший випуск) та «Архівні установи України: державні архіви», т. 1 (К., 2005 – другий випуск, розширений і доповнений), укладено методичні рекомендації щодо реєстрації документів архівної україніки, підготовлено український переклад Загального міжнародного стандарту архівного описування, укладено бібліографію з цієї проблеми, а 2007 р. розроблено Концепцію створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка», в якому на генеральному рівні виокремлено три групи: «автентичну україніку», «історичну україніку», «модерну україніку»³.

Проблеми реєстрації архівної україніки знайшли відображення в Державній програмі «Культурні

¹ Архівні матеріали з історії України в Канаді: Попередній анотований перелік / Уклад Богдан Кравченко. Археографічна комісія Академії наук УРСР; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – К.; Едмонтон, 1990. – 38 с.

² Детальніше див.: Матяш І. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. – К., 2008. – С. 15–32; Лозицький В. С., Боряк Г. В., Дубровіна Л. А. Національна архівна інформаційна система України «Архівна та рукописна україніка» // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка». – Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 13.

³ Матяш І. Б. Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка» // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. – Т. 15. – С. 12–18.

цінності України: Втрати. Шляхи повернення», прийнятій у червні 1999 р., та в рішеннях Колегії Державного комітету архівів України, спрямованих зокрема на створення і реалізацію програми виявлення архівної україніки за межами України на період від 2001 р. до 2010 р.

Питання про створення уніфікованого (центрального) каталогу українських архівних зібрань розглядалося і зарубіжними науковцями. У середині 1990-х рр. стан і перспективи розвитку українських архівів у Канаді обговорювали архівісти й науковці з Провінційного архіву Альберти, Українсько-канадського архіву-музею Альберти в Едмонтоні, Катедри української культури та етнографії ім. Гуцуляків на круглому столі «Архіви як засіб для розвитку громади», що відбувся під час роботи наукової конференції «Студії з української культури та етнічності: Академічні та громадські перспективи» (26 – 28 квітня 1996 р., Едмонтон, Альберта). Результати дискусії засвідчили потребу створення належних реєстрів українських архівів. 21-а Українознавча Конференція в Іллінойському Університеті в Урбана-Шампейн (19 – 20 липня 2002 р.) спеціально присвячувалася стану й перспективам українських архівів у Північній Америці. Згідно з рішенням конференції було створено Комісію з координування українських архівів Північної Америки, а її головним завданням визначено розроблення анкети-запитальника та збирання основних відомостей про архівну та рукописну україніку для підготовки «Довідника українських архівів Америки і Канади». Менше року по тому, 19 – 20 березня 2003 р., з ініціативи Конгресу Українців Канади у Вінніпезі в Коледжі св. Андрія Манітобського університету відбувся симпозіум, присвячений питанням збереження і розвитку українських канадських архівів як важливого ресурсу для створення «узагальненого портрета» багатокультурного канадського суспільства. Ухвала зібрання констатувала необхідність проведення повного огляду українських архівів у Канаді з метою позитивного впливу на суспільну свідомість та забезпечення збереженості безцінних джерел для історії українців у Канаді. Йшлося також про потребу створення при одному з університетів центру підготовки архівістів для різних етнокультурних груп Канади.

Реальні кроки до створення комплексного анотованого довідника про українські архівні зібрання в Канаді зроблено в 2006 – 2007 рр. завдяки співпраці в цьому напрямі українських і канадських науковців та спеціальній меморіальній стипендії ім. І. Коляски Канадського інституту українських студій, що дозволила тодішньому директорів УНДІАСД І. Б. Матяш перевірити підготовлену в Україні емпіричну інформацію в канадських архівах та виявити максимально повну топографію архівної україніки в Канаді на інституційному рівні.

Канадські архіви набули значення бази для пілотного проекту довідника про українські архівні зібрання в зарубіжних країнах саме з огляду на вагомість їх складу і змісту. В державних і недержавних архівах (бібліотеках, музеях) та приватних колекціях зберігається величезний інформаційний масив архівної україніки (лише в Національній бібліотеці та архіві – понад 220 таких фондів). Упродовж понад століття чотири хвили української еміграції (її офіційним початком вважається прибуття до Альберти 1891 р. в пошуках землі для себе та своїх односельчан, мешканців Небиліва – Івана Пилипіва та Василя Єленяка) утворили або вивезли як найціннішу (або й найнебезпечнішу) частину свого дорожнього скарбу – величезні документальні комплекси, що є важливими історичними джерелами як для історії українців у Канаді, з'ясування їхньої ролі в канадському поліетнічному суспільстві, історії еміграції, так і для історії України та українського народу в цілому.

Локалізовані в Канаді архівні документи, вивезені українськими емігрантами переважно другої й третьої хвилі, та утворені українцями за межами України, можна поділити на такі типологічні групи: а) документи, утворені в Україні; б) документи, утворені українцями в Канаді; в) документи, утворені українцями за межами Канади; г) документи, утворені в Канаді¹. Вони зберігаються в державних та громадських установах, зокрема державних архівах: а) Національній бібліотеці і архіві; б) провінційних: Провінційному архіві Онтаріо, Провінційному архіві Альберти, Провінційному архіві Саскачевана, Провінційному архіві Манітоби, Провінційному архіві Британської Колумбії, Провінційному архіві Квебека; в) муніципальних: Архіви м. Едмонтон, Архіви м. Торонто, Архіви м. Атабаска, Архіви

¹ Див.: Матяш І. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. – К., 2008. – С. 47–52.

м. Ванкувер, Архіви м. Гленбоу), церковних (Архіви Консисторії Української Православної Церкви в Канаді (м. Вінніпег, Манітоба), Архіви Української Католицької Архієпархії (м. Вінніпег, Манітоба), Архіви конференції канадської об'єднаної церкви Альберти та Північно-Західних Територій; Архіви конференції канадської об'єднаної церкви Манітоби та північно-західного Онтаріо; Архіви Монастиря св. отців Василіан в Мондері); архівах самоврядних установ і організацій (Архіви Української вільної академії наук в Канаді); університетських архівах і бібліотеках (Бібліотеці Карлтонського університету (м. Оттава, Онтаріо), Архіви Альбертського університету (м. Едмонтон, Альберта), Українському фольклорному архіві Богдана Медвідського (м. Едмонтон, Альберта), Архіви університету Вікторія, Архіви університету Йорка, Архіви та спеціальних колекціях університету Ріджайни, Архіви та спеціальних колекціях Манітобського університету; Спеціальних колекціях Калгарського університету та ін.); архівах громадських об'єднань (Архіви Осередку української культури і освіти (м. Вінніпег, Манітоба); Архіви Українсько-канадського дослідно-документаційного центру (м. Торонто, Онтаріо), Українсько-канадському архіві-музеї Альберти (м. Едмонтон, Альберта); музейних зібраннях (Українському музеї Канади Союзу українок Канади (головний офіс – м. Саскатуні (Саскачеван), відділення – у містах Торонто, Вінніпег, Едмонтон, Калгарі, Ванкувер), музеї «Село української культурної спадщини» (м. Едмонтон), приватних архівах.

Типо-видовий склад архівної та рукописної україніки в Канаді досить різноманітний. Це документи офіційного й особового походження: управлінська (організаційно-розпорядча, фінансова) документація, офіційне і приватне листування, науково-технічна документація, щоденники, спогади, рукописні книги, аудіовізуальні, картографічні документи та документи усної історії.

Перші кроки до археографічної реєстрації та вивчення українських архівів у Канаді було зроблено канадськими українцями в 1970–1980-х рр. Вагомий внесок у виявлення, упорядкування, описування «українських» фондів/збірок/колекцій та залучення їх інформації до наукового обігу зробив відомий канадський архівіст Мирон Момрик. Упорядкований ним довідник про українські фонди в Національному архіві Канади став першим довідником про архівну та рукописну україніку в Канаді (на рівні «загальнонаціонального» архівосховища)¹. Крім того, Мирон Момрик підготував ґрунтовні описи колекцій Катерини Антонович (1985), Олени Кисилевської (1985), відомого громадського діяча, дипломатичного працівника, публіциста Андрія Жука (1986), Союзу українських канадських ветеранів (1988)² та ін.

Упродовж 1980-х рр. переважну більшість архівних довідників про зібрання українського походження та утворені етнічними українцями було підготовлено й видано за фінансової підтримки КІУСу при Альбертському університеті (м. Едмонтон, Альберта). Так, побачили світ архівні довідники про картографічне зібрання у фондах Альбертського університету, матеріали до родинної історії, збірка Товариства опіки над українськими переселенцями в Канаді ім. св. Рафаїла, колекції Євгена Бачинського, Івана Боберського, Михайла Лучковича³ та ін. До українських дослідників ці

¹ A Guide to sources for the study of Ukrainian Canadians by Myron Momryk. – Ottawa, 1984. – 42 p.

² Sowtis D., Momryk M. The Kateryna Antonowych Collection. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985. – 28 p. – (Research Report; № 13); Sowtis D., Momryk M. The Olena Kysilewska Collection. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985. – 36 p. – (Research Report; № 12); National Archives of Canada. Manuscript Division. The Andry Zhuk Collection MG 30, C 167. Finding Aid № 1663 / Prepared by Myron Momryk, National Ethnic Archives. – Ottawa, 1986. – 241 p.; The Ukrainian Canadian Veterans Association Collection. National Archives of Canada, MG 28, V 119: Finding Aid / Prepared by Wiktor Holowacz and Myron Momryk. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies The University of Alberta, 1988. – 27 p. – (Research Report; № 20).

³ Friesen, Paul T. "Ukrainian Lands" Maps in the University of Alberta Map Collection: A Cartobibliography. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – 44 p. and 21 appendices. – (Research Report № 24).

Himka, John-Paul and Swyripa Frances A. Sources for researching Ukrainian family history. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies The University of Alberta, 1984. – 37 p. – (Research Report; № 6).

Iwanus J., Senchuk W. The St. Raphael's Ukrainian Immigrants Welfare Association of Canada Collection. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988. – 22 p. – (Research Report; № 21).

The Batchinsky Collection Carleton University Library: Finding Aid / Canadian Institute of Ukrainian Studies Press,

важливі довідкові видання до відновлення державної незалежності України потрапляли переважно приватним шляхом, а згодом – зі значним запізненням (у другій половині 1990-х рр.) до бібліотек України (зокрема, до відділу «Зарубіжна україніка» Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Упорядкуванню та археографічному опрацюванню українських і українсько-канадських фондів сприяла проведена КІУСом у 1980-х рр. гуманітарна акція із організації програми «архівного підмайстерного навчання» для студентів упродовж літніх місяців з метою подальшого виконання ними такої роботи в громадах. Не менш важливе значення мала й «Архівна програма» КІУСу 1982 – 1983 рр., реалізована з метою описування архівних колекцій, їх мікрофільмування та страхування. Головним об'єктом програми стали зібрання усної історії, сформованих як окремими особами, так і українськими установами в Канаді. 1989 р. було опубліковано каталог зібрань Українсько-канадського дослідного та документаційного центру в Торонто.

Відомості про зібрання українського походження та утворені етнічними українцями містили також загальноканадські довідники. Так, у рамках багаторічного проекту дослідження «усної історії» канадського суспільства, у 1992 р. побачив світ путівник по колекції Багатокультурного історичного товариства Онтаріо (Провінційний архів Онтаріо), який містив відомості про документальну спадщину багатьох етнічних груп Канади¹, в тому числі українців. 1993 р. було опубліковано ґрунтовний путівник по колекціях «усної історії» в Канаді, у якому, зокрема, подано відомості про 38 збірок «усної історії», що містять інформацію про українців Канади².

2000 р. вперше в Україні проф. Юрій Мицик опублікував укладений архівістом консисторії Української православної церкви в Канаді Володимиром Сеньчуком опис фонду митрополита Іларіона (І. Огієнка)³. Ця публікація довідкового характеру сприяла активізації досліджень життя й діяльності Івана Огієнка й передувалася в інших виданнях.

Окрім довідкових видань, у період від початку 1970-х рр. до 2006 р. в історіографії архівознавства сформувався окремий напрям, який можна окреслити як історіографія архівної україніки. На першому її етапі інтерес до архівної україніки в Канаді засвідчували статті канадських (Іроїда Герус-Тарнавецька, Надія Казимира, Мирон Момрик, Андрій Макух, Ярослав Розумний, Франсес Свиріпа), а від початку 1990-х років – українських (Ігор Гирич, Ярослав Дашкевич, Марина Палієнко, Георгій Папакін, Ігор Срібняк, Микола Тимошик, Ірина Тюрменко) та польських (Анна Крохмаль) авторів. Увага дослідників переважно зосереджувалася на оглядах однієї збірки чи колекції (Андрія Жука, митрополита Іларіона, Дмитра Донцова), відображенні конкретної проблеми в документах канадських архівів, рідшими були статті узагальнюючого характеру. Такі публікації мали надзвичайне джерельне значення, особливо, якщо ґрунтувалися на інформації, почерпнутій не з довідників (у будь-якій формі), а в результаті безпосереднього ознайомлення автора з тією чи іншою колекцією.

Так, ґрунтовне дослідження І. Герус-Тарнавецької кириличних рукописів у бібліотеках та приватних зібраннях Канади, опубліковане в «Ювілейному збірнику Української вільної академії наук» (Вінніпег, 1976)⁴, не лише містило матеріал великого наукового значення і новизни, а й відкривало перспективний напрям українознавчих досліджень. На підставі детального джерелознавчого та

University of Alberta; Prepared by John S. Jaworsky and Olga S. A. Szkabarnicki; Ed. By Jeremy Palin. – Edmonton, 1995. – 101 p. – (Research Report; № 47); The Iwan Boberskyj Archival Collection. Ukrainian Cultural and Educational Centre, Winnipeg; Finding Aid / Prepared by Jaroslaw Iwanus and Wolodymyr Senchuk. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1988. – 9 p. – (Research Report; № 23); The Michael Luchkovich Collection / Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta; Prepared by Serge Cipko. – Edmonton, 1992. – [14] p. – (Occasional Research Reports. Research Report; № 49). [Українсько-канадський архів та музей Альберти].

¹ A Guide to the Collections of the Multicultural History Society of Ontario / Comp. Nick G. Forte, Ed. Gabriele Scardelato. – Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1992. – 696 p.

² Guide to oral history collections in Canada = Guide des fonds d'histoire orale au Canada / Ed. Normand Fortier. – Ottawa: Canadian Oral History Association = Société canadienne d'histoire orale, 1993. – 402 p.

³ Див.: Болохівщина: Земля і люди. – Хмельницький: Стара Синява; Любар, 2000. – С. 269 – 274.

⁴ Gerus-Tarnawicka I. Cyrillica Canadiana: Cyrillic manuscripts in Canada // Ювілейний зб. Української Вільної Академії Наук в Канаді / Упоряд.: О. Герус, О. Баран, Я. Розумний. – Вінніпег, 1975. – Р. 522 – 540.

книгознавчого аналізу виявлених унікатів дослідниця дійшла висновків про те, що всі вони репрезентують південно-слов'янську традицію, мають переважно релігійний характер і свідчать про стійку традицію копіювання у XVIII ст. Цінну частину публікації склав перелік слов'янських кирилических книг із детальним описом та вказівкою на місце зберігання. 1981 р. побачила світ окрема монографія І. Герус-Тарнавецької «Східнослов'янська кириліка у канадських сховищах»¹.

Залученню до наукового обігу рукописів видатних українців прислужилися Осередок української культури і освіти та Українська вільна академія наук у Канаді (Вінніпег, Манітоба). Публікація спогадів видатного українського композитора Олександра Кошиця 1947–1948 рр. стала першим археографічним проектом створеного 1944 р. Осередку української культури і освіти². До підготовки першої частини видання було залучено дружину митця – Тетяну Кошиць, другу частину спогадів підготували до друку Т. Кошиць, Ф. Коссар та д-р П. Маценко. Упродовж 1952 – 1974 рр. Осередок реалізував ще один «кошицівський» проект – видання його записів про подорож Української республіканської капели країнами Європи та Америки, підготовлені Т. Кошиць, В. Мартинцем та П. Маценком³. У середині 1960-х рр. у серії «Літопис УВАН» побачили світ спогади Катерини Антонович – емоційно насичені стислі розповіді про дитинство та юність у Харкові, перші відвідини Києва, родину Алчевських, знайомство з майбутнім чоловіком – Дмитром Антоновичем (Мухою)⁴. Ці видання мали істотне джерельне значення для вивчення діяльності конкретних персоналій та загалом дослідження внеску українців у світову культуру.

Детальний аналіз колекції фотографій, зроблених Миколою Гавінчуком, що зберігаються у Провінційному архіві Альберти, здійснила Франсес Свиріпа⁵. Фотодокументи 1920 – 1950-х рр. дослідниця справедливо назвала «незрівняним візуальним записом» подій українського життя в східно-центральної частині провінції Альберта. За її підрахунками, в Провінційному архіві Альберти загалом зберігається 12 тисяч цінних фотодокументів (портретів, фотографій весіль, ювілеїв, похоронів), у тому числі близько 4 тисяч – із сільської місцевості. Ці історичні джерела заслуговують на спеціальне вивчення.

Утім, праці канадських науковців до початку 1990-х рр. на теренах України залишалися маловідомими. Натомість роботу українських дослідників у канадських архівах унеможливлювали переважно «фінансово-просторові» труднощі. Відтак інформація, залучена в будь-який спосіб до наукового обігу, не лише розширювала уявлення про архівну україніку в Канаді, але й сприяла стиранню багатьох білих плям нашої історії, з'ясуванню невідомих в Україні фактів життя та діяльності видатних українців. Істотну допомогу в реалізації дослідницьких проектів надавав КІУС. Започаткування КІУСом у 1990-х рр. спеціальних стипендій і програм для українських науковців сприяло безпосередньому ознайомленню їх із фондами канадських архівів. Результатом стала низка наукових публікацій та видань, залучення до наукового обігу відповідної архівної інформації першого й другого рівнів.

Серед перших після відновлення державної незалежності України згадок про українські архіви в Канаді слід назвати інформацію відомого вченого зі США Тараса Гунчака про перевезення з Франції до Оттави архіву Українського центрального комітету та оцінку його як «надзвичайно важливого» «для пізнання українського життя на західноукраїнських землях»⁶. У контексті огляду українських

¹ Gerus-Tarnawecka I. East Slavic Cyrillica in Canadian Repositories. – Winnipeg, 1981. – 186 p.

² Кошиць Олександр. Спогади. Частина перша. – Вінніпег: Культура й освіта, 1947. – 367 с.

³ Кошиць Олександр. Спогади. Частина друга. – Вінніпег: Культура й освіта, 1948. – 272 с.; Кошиць Олександр. 3 пісню через світ. Подорож Української республіканської капели. – Т. I. – Вінніпег: Культура й освіта, 1952. – 194 с.; 3 пісню через світ. Із «Щоденника» О. Кошиця. – Т. II. – Вінніпег: Осередок культури й освіти, 1970. – 119 с.; 3 пісню через світ. Із «Щоденника» О. Кошиця. – Т. III. – Вінніпег: Осередок культури й освіти, 1974. – 184 с.

⁴ Антонович К. З моїх споминів. – Вінніпег, 1965. – 31 с. – Серія: Літопис УВАН, ч. 23; Антонович К. З моїх споминів. Частина 2. – Вінніпег, 1966. – 80 с. – Серія: Літопис УВАН, ч. 24.

⁵ Антонович К. З моїх споминів. – Вінніпег, 1965. – 31 с. – Серія: Літопис УВАН, ч. 23; Антонович К. З моїх споминів. Частина 2. – Вінніпег, 1966. – 80 с. – Серія: Літопис УВАН, ч. 24; Swyripa, Frances. Ukrainian-Canadian Prairie Life Through the Lens of a Camera // Journal of the West. – July 1999. – Vol. 38, № 3. – P. 56–62.

⁶ Гунчак Т. Україна ХХ сторіччя в зарубіжних архівах // Український історичний журнал. – 1991. – № 10. – С. 141.

документних комплексів, що зберігаються в архівах Австрії, Німеччини, Великобританії, Франції, Італії та США, автор називає три установи, де зберігаються документи про Україну: Канадський інститут українських студій в Едмонтоні, Український документаційний центр у Торонто, Державний архів у Оттаві. Враховуючи, що на той час уже побачили світ довідники Мирона Момрика та Богдана Кравченка та неточність поданих назв установ, ця згадка не мала впливу на розвиток досліджень архівної україніки в Канаді.

Кількома роками пізніше стислий огляд згаданого американським ученим фонду Українського Центрального Комітету в Національному архіві Канади подав у «Матеріалах засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні» відомий львівський історик Ярослав Дашкевич¹. Попри те, що увага дослідника зосереджувалася на проблемах польсько-українських відносин у 1941 – 1944 рр., стаття містила цінні завваги щодо кількісного складу та змісту фонду, стану документів. Наголошувалося на тому, що на частині документів прізвища та посади осіб, пов'язаних із УЦК, «замазані чорною фарбою або вирізані ножицями». Учений переконливо довів джерельну значущість документального комплексу, вказавши на необхідність публікації документів, що містяться в ньому.

Цінну інформацію про історію формування (реалізацію Багатокультурної архівної програми) і склад українських зібрань у Національному архіві Канади містили виступ Мирона Момрика на Другому міжнародному конгресі україністів у Львові (1993) та ґрунтовна стаття в журналі «Архіви України» (1995). Серед найповніших та найінформативніших автор назвав колекції Михайла Єремієва, Андрія Жука, Іллі Витановича, Євгена Вертипороха, Дмитра Донцова, Володимира Кубійовича, Василя Авраменка, Юрія і Наталії Русових. Мирон Момрик уперше поставив питання про можливість повернення в Україну архіву Андрія Жука та анонсував передавання архіву Українського Національного Уряду в екзилі.

Факт початку інкорпорації українських архівних збірок із Національного архіву Канади до Національного архівного фонду України зафіксовано в статті Георгія Папакіна про передавання колекції мікрофільмів з документів консулатів Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. до Центрального державного історичного архіву України (м. Київ)². Автор детально описав склад колекції, кількісні параметри якої – 4 тисячі паспортів та 11 тисяч посвідчень, свідоцтв, інших документів про народження, хрещення і смерть (хронологічні межі – 1900 – 1920 рр.).

Стислий огляд українського картографічного матеріалу в Канаді опублікувала 1999 р. Уляна Кришталович, зосередивши увагу на колекції атласів і карт із відділу картографії бібліотеки Альбертського університету та з приватної колекції Івана Лисяка-Рудницького в Архіві Альбертського університету³. Цінність огляду полягала передусім у його новизні для українських дослідників.

Серед публікацій, присвячених окремим архівним збіркам, превалюють статті про колекцію Андрія Жука у Національному архіві Канади та зібрання Івана Огієнка в Архіві Української православної церкви в Канаді у Вінніпезі. Склад колекції Андрія Жука на підставі укладеного Мироном Момриком опису висвітлювали Марина Палієнко, Ігор Срібняк та Ігор Гирич⁴. Зокрема, Ігор Гирич не лише окреслив склад і зміст колекції, але й подав основні етапи життя та діяльності Андрія Жука (у другій статті значно детальніше), долю його архіву, а також зробив перші вагомі кроки в публікації невідомих ру-

¹ Дашкевич Я. Документи Українського Центрального Комітету в Національному архіві Канади про польсько-українські стосунки 1941 – 1944 рр. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2. 1995 – 1997. – С. 157 – 159.

² Папакін Г. В. Колекція мікрофільмів з Національного архіву Канади // Архіви України. – 1995. – № 4–6. – С. 92 – 96.

³ Кришталович У. Карти України XVII – XVIII ст. в архівах та бібліотеках Канади // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2. 1995 – 1997. – С. 216 – 217.

⁴ Палієнко М., Срібняк І. Матеріали колекції Андрія Жука Національного архіву Канади як джерело вивчення історії України // Спеціальні галузі історичної науки: Зб. на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – С. 168 – 175; Гирич І. Архів Андрія Жука як джерело для дослідження українського суспільно-політичного життя початку XX століття // До джерел: Зб. наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Л., 2004. – Т. I. – С. 441 – 454.

кописів Андрія Жука. 2002 р. в рубриці «Архів» спеціально присвяченого діяльності цього громадсько-політичного діяча числа альманаху «Молода нація» він опублікував великі фрагменти спогадів Жука, дві його автобіографії, нотатки про Всеукраїнську національну раду, «платформу» Союзу визволення України, листи до Симона Петлюри. У цьому ж числі опубліковано дві статті Андрія Жука «Проф. М. Грушевський і Союз визволення України в роках Першої світової війни» та «Як дійшло до заснування Союзу визволення України (Спомини у 20-ліття «Союзу»)»¹.

Листування Андрія Жука та В'ячеслава Липинського, яке власник архіву вважав однією із найцінніших частин свого зібрання й зберігав у оригіналах і копіях, опубліковано 2003 р. в першому томі серії «Архів» проекту «В'ячеслав Липинський: повне зібрання творів, архів, студії», започаткованого Східноєвропейським дослідним інститутом ім. В. К. Липинського.

Документи із Національного архіву Канади, пов'язані з життям Дмитра Донцова (витяг із метричної книги, посвідки про освіту, довідку про склад сім'ї, закордонний паспорт), опублікувала 2003 р. Галина Сварник, подавши в передмові стислу характеристику фонду².

Археографічний проект за результатами наукового стажування в Колегії св. Андрія при Університеті Манітоби (1997) започаткував проф. Микола Тимошик. Йдеться про серію «Рукописна спадщина», що є складовою видавничого проекту Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Упродовж 2002 – 2006 рр. у цій серії вийшли праці Івана Огієнка, які не були видані за життя вченого і зберігалися в Архіві Консисторії Української Православної Церкви в Канаді у м. Вінніпезі: «Українське монашество» (2002), «Тарас Шевченко» (2003), «Українська церква за часів гетьмана Мазепа» (2004), «Розп'ятий Мазепа» (2005), «Церковна хронологія» (2006). Тексти рукописів було надано видавцям (співголови редакційної ради проекту: Анна Фігус-Ралько (Канада) та Микола Тимошик) Консисторією УПЦ в Канаді. Видання супроводжувалися ґрунтовними передмовами і необхідними коментарями.

Послідовну роботу з публікації документів, що зберігаються в канадських архівах, здійснює проф. Юрій Мицик. За результатами наукових стажувань у КІУСі (1999, 2004) дослідник систематично оприлюднював виявлену ним у архівах та бібліотеках Канади архівну інформацію у вигляді добірок документів та окремих документальних видань. У цьому контексті заслуговує на увагу публікація проф. Мициком вибраних листів Ілька Борщака, Романа Дашкевича, Юрія Клена, Леоніда Мосендза, Наталії Полонської-Василенко до митрополита Іларіона із Архіву УПЦ в Канаді. У започаткованій Юрієм Мициком серії «Джерела з історії української еміграції» вийшло два випуски: «Листування митрополита Іларіона (Огієнка)» (2005) та «Листування Леоніда Мосендза» (2005). Крім того, вчений підготував і видав щоденник Івана Боберського за 1918 – 1919 рр. (2003), оригінал якого зберігається в архіві Осередку української освіти і культури у Вінніпезі.

Склад і зміст архіву митрополита Іларіона (Івана Огієнка), крім Юрія Мицика, досліджували проф. Микола Тимошик та проф. Ірина Тюрменко. Зокрема, Микола Тимошик уперше розглянув проблему повернення архіву митрополита Іларіона в Україну, опублікувавши тексти заповітів (1945, 1967) митрополита та проаналізувавши причини їх написання³.

Загалом окремі добірки українських документів із канадських архівів публікувалися в археографічних виданнях Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Національного університету «Кієво-Могилянська академія» та ін.

¹ Андрій Жук: матеріали до біографії (автобіографія, спогади, листування) // Молода нація. – 2002. – № 3 (24). – С. 177 – 240; Жук Андрій. Проф. М. Грушевський і Союз визволення України в роках Першої світової війни // Молода нація. – 2002. – № 3 (24). – С. 111 – 134; Жук Андрій. Як дійшло до заснування Союзу визволення України (Спомини у 20-ліття «Союзу») // Там само. – С. 135 – 150.

² Сварник Г. Дмитро Донцов у невідомих документах 1890 – 1945 рр. з Національного архіву Канади // Воля і Батьківщина. – Л., 2003. – Ч. 1 – 2. – С. 173 – 186.

³ Тимошик М. Архів митрополита Іларіона в Канаді: проблема повернення в Україну // Студії з архівної справи та документознавства. – 2001. – Т.7. – С. 95 – 99.

До публікацій узагальнюючого характеру, що побачили світ упродовж 2004 – 2006 рр., слід віднести статті Ірини Тюрменко «Українік в канадських архівах», Анни Крохмаль «Торонто – центр українознавчих досліджень», Ярослава Розумного «Українські архіви Вінніпегу». Кожна з цих праць вирішує конкретне завдання. Так, у статті описового характеру Ірина Тюрменко подала інформацію про окремі документальні комплекси (листування В. Кубійовича, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, М. Мандрики, О. Войценко) в складі українських зібрань Національного архіву і бібліотеки Канади, склад архіву митрополита Іларіона у Вінніпезі, окремі архівні збірки Осередку української культури і освіти. Польська дослідниця Анна Крохмаль стисло висвітлила склад бібліотечних (Бібліотека університету Торонто, Бібліотека музею Тараса Шевченка) та архівних (Українсько-канадський дослідно-документаційний центр, Архів провінції Онтаріо, Архів м. Торонто) зібрань м. Торонто, які зберігають документи, пов'язані з українською історією та культурою. Особливістю публікації є аналіз внеску української громади м. Торонто у формування та зберігання українських документальних колекцій. Проблему створення спеціального довідника про архівну та рукописну україніку в Канаді порушив професор Манітобського університету Ярослав Розумний. Вчений детально репрезентував склад українських архівів у Вінніпезі та проаналізував проблеми, пов'язані із забезпеченням збереженості джерел до історії України та українців у Канаді¹.

2007 року побачив світ спеціальний, присвячений 40-річчю утворення Канади, випуск археографічного часопису «Пам'ятки» з передмовами Надзвичайного і Повноважного Посла Канади в Україні Абайни М. Данн та Надзвичайного і Повноважного Посла України в Канаді Ігора Осташа, а також координаторів Українсько-канадської програми КІУСу Ярослава Балана та Андрія Макуха. У рубриках випуску («Історія еміграції», «Історія Другої світової війни», «Традиції, культура, освіта», «Історія установ, товариств, об'єднань», «Історія церкви», «Персоналії») репрезентовано джерельні знахідки українських і канадських науковців. Уперше до наукового обігу залучено архівну інформацію з історії трудової еміграції з Буковини в Канаду, про другу хвилю української еміграції до Канади з фондів Державного архіву Івано-Франківської області, текст «Споминів» Андрія Яковліва, епістолярій Андрія Чайковського та Євгена Коновальця з архівів Консistorії УПЦ в Канаді та Осередку української культури й освіти (м. Вінніпег, Манітоба, Канада). Презентація цього випуску з успіхом відбулася 20 жовтня 2007 р. під час XXII Конгресу українців Канади у Вінніпезі за участі Надзвичайного і Повноважного Посла України в Канаді Ігоря Осташа та головного редактора видання Ірини Матяш.

Успішним результатом співпраці українських архівознавців та КІУСу став вихід 2010 р. фундаментального довідника «Архівна україніка в Канаді», який містив відомості про склад і зміст фондів/колекцій з історії та культури України і українців, що зберігаються в архівних установах Канади.

Отже, можна констатувати, що проблеми археографічної репрезентації архівної україніки набули актуальності в Канаді в 1970-х рр., а в Україні – на початку 1990-х. Істотним є внесок у розвиток вивчення, упорядкування та залучення до наукового обігу документів архівної україніки КІУСу та УВАН у Канаді. В українській історіографії тематичний спектр досліджень архівної та рукописної україніки досить обмежений через недостатню поінформованість науковців щодо складу і змісту українських збірок у Канаді. Вихід комплексного довідника про архівну україніку в Канаді не можна вважати завершенням роботи з виявлення україніки в Канаді, натомість об'єктивно існує потреба підготовки біографічного довідника про українські родини в Канаді, довідника про українські «установи пам'яті» (архіви, музеї та бібліотеки) в Канаді, що потребують спільних зусиль українських і канадських науковців. Важливим чинником у розвитку такого напрямку міжнародної наукової співпраці може стати створення Міжнародної асоціації енциклопедичних досліджень.

¹ Розумний Я. Українські архіви Вінніпегу // Український історик (The Ukrainian Historian), журнал Українського історичного товариства (The Journal of the Ukrainian Historical Association). – Вип. 43, число 1–3. – 2006. – 336 с.